

'הא נמי דאורייתא הוא דכתיב קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים' — מכאן כתב האבני-מלואים (קיג) לסייע לדעת מהרי"ל (שהובא ברמ"א שם) שפרנסה (= נדוניה) אינה נגבית מנכסי האם אלא מנכסי האב, שהרי מהכתוב הוזה עצמו למדו במסכת קדושין (ל) שהאב חייב להשיא את בנו ולא האם, ומסתבר אם כן שגם החיוב האחר, ואת בנותיכם תנו לאנשים, אינו מוטל אלא על נכסי האב ולא על נכסי האם.

ואולם דעת הנמוקי-יוסף (בפרק יש נוחלין) שגובים לפרנסה גם מנכסי האם. [יש מפרשים דעתו, כשמתה האם אחר האב, אבל מתה בחיי בעלה, לא חל מעולם חיוב על הנכסים שלה. ע' כנסת הגדולה בהגהות הטור שם]. ויש ליישב שהלימוד שלמדו כאן מ'ואת בנותיכם תנו' ליתן לה נדוניה, אינו אלא אסמכתא בעלמא אבל עיקר החיוב הוא מתקנת חכמים ולא מדברי קבלה (וכמו שצדד מהרש"א נג.), ועל כן אינו בהכרח להשוות חיוב זה לחיוב המוטל על האב להשיא את בנו, ושפיר יש לומר שתקנו חכמים פרנסה לבת אף מנכסי האם (ע' שבט הלי ח"ז רי.).

*

מנהג יהודה ומנהג גליל

'אנשי הגליל חסו על כבודן (שלא תודלול אלמנתם) ולא חסו על ממונן. אנשי יהודה חסו על ממונן ולא חסו על כבודן'. (לשון הירושלמי סוף פרקין. ניתן אולי להמליץ אותו רעיון על חילוקי המנהגים בין יהודה וגליל (מובא לעיל יב. מהתוספתא) בענין העמדת שושבינן למשמש החתן והכלה ולשהות במחיצתם, כדי לבדוק אחר רמאות. וע"ש בראשונים טעמים אחרים).

דף נג

'ייתב רבין בר חנינא קמיה דרב חסדא ויתב וקאמר משמיה דרבי אלעזר: מוחלת כתובתה לבעלה — אין לה מזונות. אמר ליה: אי לאו דקאמרת לי משמיה דגברא רבא, הוה אמינא לך משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו — משמע שרב חסדא קיבל את דברי רבי אלעזר וביטל את דעתו. מכאן פסק הרמב"ם שהמוחלת כתובתה — אין לה מזונות. אבל היו מן הראשונים שפסקו על סמך הירושלמי, שהמוחלת כתובה לא הפסידה מזונותיה. ובאר הרא"ה (ומובא גם בר"ן ובריטב"א) שהדבר תלוי במנהגי יהודה וגליל (לעיל נב: ולהלן) בזכות הירושיים ליתן לאלמנה כתובתה ולפוטר; למנהג בני יהודה שיש יכולת בידם להיפטר ממזונותיה, דין הוא שבמחילת כתובתה תפסיד מזונות, שאם לא כן, מה הועילו בתקנת הירושיים, הרי אם רצתה, תמחול כתובתה ותזון מהן בעל כרחן, הלכך למנהגם, בפקיעת הכתובה נפקע חיוב מזונות, שיכולין יורשין לומר לה: אילו לא מחלת כתובתך, היינו פורעין כתובתך ושוב אין עלינו חיוב מזונות. אך לשיטת אנשי גליל, שאין הירושיים יכולים לבוא בטענה זו, אינה מפסדת מזונות.

מתוך דבריו אלו יש להבין שמחילה בעל כרחו של הזוכה — מועילה. שלכן יכולה היתה לחייב את היורשין במזונות על ידי שתמחל על כתובתה בעל כרחם.

לאור זאת הקשה בקונטרס 'קבא דקשייטא' (קובץ של 103 קושיות ללא מענה, כמנין 'קבא', לבעל החלקת יואב; קושיא מו), קושיא אלימתא: מדוע הוצרך הלל לתקן פרוזבול למנוע שמיטת חובות, הרי ביד המלוה קודם מוצאי השמיטה לדחות את זמן הפרעון עד אחר ראש השנה, שאז אינו משמט, כדין המלוה את חברו

לעשר שנים (מכות ג, ב), ואף שהלווה לא יתרצה במחילתו, הרי לשיטת הרא"ה, מחילה מועלת בעל כרחו? [יש שכתבו לתרץ, שענין הרווחת זמן ההלוואה אינה כמחילה רגילה אלא כ'הלוואת החוב'. ופלפלו בענין זה. ע' בית ישי' סוף סי' ה' שדחה הגדרה מחודשת זו. ועש"ך חו"מ עג, ה].

עוד העיר שם (בהגהה), על דברי האחרונים שכאילו התעלמו מדברי הרא"ה, ויש שכתבו שאין מחילה מועילה בעל כרחו, כדין קנין שצריכים את רצון שני הצדדים (שער המשפט כב). ויש שכתבו כדברי הרא"ה, אך מדעת עצמם, ללא שהביאוהו.

(גם בחזו"א (אה"ע קמח לדף כט, א) נקט בפשוט על פי הר"ן כאן, שמחילה מועילה בע"כ. וכן נקט כסברא פשוטה הגרא"ו בקובץ שעורים להלן פג. (אות רצו). ונ"ל כדמות ראייה לכך — בקידושין טז, א פרכינן למה לי לדין שטר שחרור בעבד עברי, ימחל לו על שעבודו? ואם לא מועילה מחילה בע"כ, מה מקשה, יש מקום לומר שצריכים אנו לדין שטר שמועיל אף ללא רצון העבד (ע' מנ"ח מב), ומחילה לא היתה מועילה בכגון זה.

ולעצם הקושיא הנוכרת, נראה שיש לחלק; לענין הרווחת זמן הפרעון, יכול הלווה לטעון, לא ניחא לי בהרווחה זו שהיא לרעתי, וזכותו לעמוד בהסכם שנעשה מראש, שכדאי הוא לו יותר. מה שאין כן כאן, יכולה היא למחול על כתובתה מכל וכל, ואין זו טענה לומר, נוח לנו יותר להתחייב לך כתובה כדי שניפטר עי"כ ממוזנות).

'אמרי ליה זיל קבר או הב ליה כתובתה' — שהיו סבורים שתקנו קבורתה תחת מנה ומאתים שתקנו לה חכמים, שהרי נתחייב לה בזמן שלקחה לו לאשה, וכיון שמתה הרי הוא יורש ממנה את החוב הזה של מנה ומאתים [אעפ"י שאת הנכסים שהכניסה היא אינו יורשה באירוסין], לכך חייב עבור זה לקבורה. ואמר להם רב חייא שאינו יורש ממנה כלום, כיון שלא נשתעבד מעיקרא במנה ומאתים אלא לכשימות הוא או יגרשנה, שכן שנינו 'מת הוא גובה כתובתה' — ולא כשמתה היא. הלכך אינו חייב בקבורתה. ומקשה הגמרא 'מאי טעמא' — כי יותר יש לנו לומר שחייב כתובה חל בעודה תחתיו [ומטעם זה משועבדים הנכסים משעת כתיבת הכתובה, כשאר בעלי חובות], מלומר שאינו מתחיל לחול אלא כשתתאלמן או תתגרש [ונצטרך לומר שתקנו תקנה מיוחדת ששעבוד הנכסים חל עוד קודם שנתחייב ממש, על תנאי שאם יתחייב בעתיד].

ואמר רבי הושעיא: שאין אני קורא בה לכשתנשאי לאחר תטלי מה שכתוב ליכי — מלשון זו משמע שכל זמן שלא מת ולא נתגרשה לא נשתעבד לה וממילא אינו יורש כלום, שלכן אין לחייבו בקבורתה. וזה ענין 'מדרש כתובה' (עטוס), שהוא לימוד ענין חדש [ואינו רק פירוש ובאור זמן הגבייה], שאין החיוב חל תיכף אלא לכשתנשא לאחר, כלומר שתצא ממנו במיתה או בגירושין. (עפ"י אגרות משה אה"ע ח"ד נב.

א. ע' גם בקובץ שעורים (להלן נד: אות קנו) שהוכיח מכמה מקומות שחייב כתובה חל רק כשתתאלמן או תתגרש ומכל מקום גובה ממשועבדים מזמן הנשואין. וכן ביאר באבי עזרי (רביעאה) — אישות יח, יד. ואולם אין הגדרה זו מוסכמת — ע' בענין זה להלן פא.

ב. מדברי הרמב"ם (אישות יב, ד, יח, 1) משמע שתקנו קבורתה תחת ירושת כתובתה ממש ולא נדוניה [ודלא כפרש"י כאן והתוס' לעיל מז: ועוד], וצריך לומר שזה שהבעל אינו חייב בקבורת ארוסתו, כי לשיטתו (בפרק י' ארוסה מן הסתם אין לה כתובה אפילו מנה ומאתים, ולכן גם אם כתב לה אינה אלא מתנה בעלמא, הלכך אינו חייב בקבורתה. עפ"י שבט הלוי ח"ו רכד).

ליקוטים מפוסקים אחרונים

לא תיהוי בעיבורי אחסנתא'

החתם-סופר (ח"מ קנא) כתב להוכיח מסוגיתנו, שזה שאסרו חכמים לאדם להעביר נכסיו למי שאינו יורשו, לא נאמר רק כשמעביר כל נכסיו, אלא אף בהעברת מקצתם. וכיוון בהוכחתו זאת למהר"ם מרוטנבורג (תתקצת. הביאו בשבט הלוי ח"ד רטז). אך דעת התשב"ץ (ח"ג קמז) בשם 'גאון', שבמקצת נכסים לא נאמר איסור זה. וכבר תירץ ב'פתחי תשובה' (ח"מ רפב, א) לחלק בין נתינת צדקה ומצוה, שמותרת במקצת נכסים, ועל כך דיבר התשב"ץ, ובין שאר נתינות, שאסור אפילו במקצת. לתירוץ זה הסכים גם בשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב ג), ואכן האריך בסברה שאין איסור בהעברת נחלה למטרת מצוה, [כשאין כוונתו להעביר נחלה], על כל פנים באופן שמשאיר נכסים בעלי ערך ('דבר חשוב') לקיים בהם דין ירושה.

יש מי שכתב (שבט הלוי שם) לתרץ, שבהעברת מקצת נכסים אין איסור מן הדין, ובוה לא נאמר 'אין רוח חכמים נוחה הימנו' (משנה ב"ב קלג:). אין אסור אלא ממידת חסידות וחומרא. והוכיח מכמה ראשונים שגרסו במשנת בבא בתרא — מקור הדין — 'הכותב כל נכסיו לאחרים'... ואפשר עוד שגדרו כן רק בכתיבת כתובות, מפני שהם מצויים בכל יום, וקרוב החשש לשלילת כל זכויות הבנים, משא"כ באופנים אחרים. ולאור זאת כתב שמואל מן הדין ליעץ ולהורות בשאלה של העברת מקצת נכסים, שבאה לפניו, ואין בזה משום 'מסייע לדבר עבירה'.

עוד כתבו (שו"ת מהר"ם שיק ח"מ מג; אגרות משה ח"מ ח"ב ג ועוד) שלא אסרו 'אפילו מברא בישא לברא טבא, דלא ידיעה מאי זרעא נפיק מיניה', אלא מבין שאינו הגון ומזלזל קצת במצוות, או שאינו אדם מוסרי, ואף מושחת במידותיו, אבל בבן אפיקורס ומחלל שבת וכדומה, שגם אינו מחנך בניו בדרך התורה והמצוה, אין לחוש למיעוט שאינו מצוי, שזרעו יחזור למוטב, ומותר להעביר נחלתו לבן שומר תורה ומצוות או למטרה אחרת. ואף 'רוח חכמים נוחה הימנו, וזכור לטוב' (לשון האג"מ).

וכן בשו"ת דובב מישרים (ח"א צו) נשאל למעשה על כך, ופלפל בכל זה, [וכתב ליישב קושית בעלי התוס' (דעת זקנים, פרשת חיי שרה) על הפסוק ויתן את כל אשר לו ליצחק, שבני הפילגשים היו בכלל זה, ולכן לא חש אברהם אבינו — ששמר על כל התורה, גם על תקנות החכמים שלעתיד — להעביר כל נחלתו ליצחק]. עם כל זאת הקדים וכתב: 'לדינא, אין רצוני להביע חות דעתי בזה, מטעם הכמוס אתי, ובאתי אך לפלפל'.

לסיכום, הובאו כאן דעות האחרונים שנתינת צדקה ומצוה, אינה בכלל איסור חכמים של 'העברת נחלה', כל שמשאיר דבר חשוב שתקויים בו ירושה דאורייתא (באג"מ כתב, במעשה שבא לפניו והשאיר המוריש אלף דולר, שזהו ודאי סכום חשוב). ובכלל, לא ברור כלל אם העברת חלק מן הנכסים היא בכלל האיסור. ותלוי הדבר בשיטות הקדמונים. והסומך ליעץ ולהורות לשואלים על הסדרת ענינם בכגון דא — יש לו על מה לסמוך. וכן להעביר נחלה מבין שאינו הולך בדרך התורה ואינו מחנך את בניו בדרכה — מותר.

דף נד

באורים הערות וציונים

'בת ארוסה יש לה מזונות או אין לה מזונות, כיון דאית לה כתובה אית לה או דלמא כיון דלא תקינו רבנן כתובה עד שעת נישואין לית לה' — רש"י פירש [בפירוש שני], שלא תקנו לכתוב